

УДК 378.22:784

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ХОРОВИХ ДИРИГЕНТІВ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

Шумська Л. Ю.

У статті розглядається проблема фахової диригентсько-хорової підготовки магістрантів та чинники формування професійної майстерності майбутніх викладачів хорових дисциплін. Висвітлюється сутність поняття "професійна майстерність" у музичній педагогіці, а також пропонується сучасне тлумачення поняття "професійна майстерність випускника диригентсько-хорової магістратури", що передбачає безперервно удосконалюваний вид фахової реалізації особистості, для якої характерний творчо-інноваційний рівень аналітичних, інтерпретаційних, вербальних, мануальних та організаційних дій у процесі диригентсько-педагогічної, хормейстерсько-репетиційної та концертно-просвітницької діяльності. Обґрунтовується доцільність впровадження методологічних підходів у навчально-виховний процес з фахової магістерської підготовки хорових диригентів, визначена цілісна система певних методологічних підходів – особистісно-діяльнісного, полісуб'єктного, етнопедагогічного, синергетичного та механізми їх практичної реалізації з урахуванням специфіки хормейстерсько-викладацької діяльності. У статті аргументуються переваги запропонованої системи, яка базується на засадах загальнопедагогічних принципів: професійної доцільності, природовідповідності, цілісності, гуманізації, демократизації та культуродоцільності. Зазначається, що запропонована система фахової диригентсько-хорової підготовки магістрантів може розглядатися як інноваційна концепція диригентсько-хорової педагогіки.

Ключові слова: методологічні підходи, професійна майстерність, хоровий диригент, викладач хорових дисциплін, диригентсько-хорова підготовка, диригентсько-хорова педагогіка.

В статье рассматривается проблема профессиональной дирижерско-хоровой подготовки магистрантов и факторы формирования профессионального мастерства будущих преподавателей хоровых дисциплин. Освещается суть понятия "профессиональное мастерство" в музыкальной педагогике, а также предлагается современное толкование понятия "профессиональное мастерство выпускника дирижерско-хоровой магистратуры". Обосновывается целесообразность внедрения методологических подходов в учебно-воспитательный процесс специальной магистерской подготовки хоровых дирижеров, предложена целостная система определенных методологических подходов – личностно-деятельностного, полисубъектного, этнопедагогического, синергетического и механизмы их практической реализации с учетом специфики хормейстерско-преподавательской деятельности. В статье аргументируются преимущества системы профессиональной дирижерско-хоровой подготовки магистрантов, основанной на общепедагогических принципах: профессиональной целесообразности, природосоответствия, целостности, гуманизации, демократизации и культуросообразности.

Ключевые слова: методологические подходы, профессиональное мастерство, хоровой дирижер, преподаватель хоровых дисциплин, дирижерско-хоровая подготовка, дирижерско-хоровая педагогика.

The article deals with the problem of professional conductor and choral training of master students and factors forming professional skills of the future teachers of choral disciplines. It highlights the essence of the concept "professional excellence" in music pedagogy, and proposes a modern interpretation of the concept "professional excellence of the graduate of Master's program in Choral Conducting", which presupposes a continuously improved form of professional actualization of an individual, characterized by creative and innovative levels of performing analytical, interpretational,

verbal, manual and organizational actions in the process of conducting teaching, choirmaster, concert and educational activities. It justifies the feasibility of introducing methodological approaches to the educational process of professional master's training of choral conductors, defines a holistic system of certain methodological approaches: activity-based, dialogic, ethno-pedagogical, synergistic; and mechanisms for their practical implementation, taking into account the specifics of choirmaster education. The article explicates the advantages of the proposed system, based on the general pedagogical principles of professional expediency, nature conformity, integrity, humanization, democratization, and culture conformity. It is noted that the proposed system of professional conductor and choral training of master students can be considered as the innovative concept of choral conducting education.

Key words: methodological approaches, professional skills, choral conductor, teacher of choral disciplines, choral conducting training, choral conducting education.

Постановка проблеми. Українська освіта як стрижневий соціальний інститут відображає динаміку суспільних процесів, а також здійснює зворотній вплив на них. Разом із тим трансформації у царині суспільного устрою безпосередньо впливають на стан освіти, вимагають від неї парадигмальної гнучкості та відповідної реакції на завдання, які визначаються в умовах інтенсивного реформування гуманітарної сфери суспільного життя нашої держави. Духовність особистості, її багатоплановий розвиток, мобільність і поліаспектність професійного зростання, тяжіння до креативності та здатність до реалізації неординарних завдань стають вагомим показником успішності освітніх перетворень.

Саме сучасний вищий навчальний заклад як прогресивна установа з упровадження освітніх змістово-технологічних інновацій має стати осередком виконання завдань розвитку особистості, її компетентності, професійної майстерності, здатності до ефективної адаптації в умовах безперервних змін у національному освітньо-культурному просторі.

У центрі уваги державних нормативних документів, програм та методичних розробок, які стосуються реформування сучасної вищої освіти, знаходиться проблема оновлення структури та змісту магістерської підготовки. Не оминають перегляду і магістерські програми у галузі музичної освіти, де зазначається мета навчання у магістратурі за спеціальністю "Музичне мистецтво": "... підготовка високопрофесійних фахівців, які володіють навичками концертно-виконавської, композиторської, диригентської, музикознавчої, дослідницької, педагогічної, звукорежисерської, менеджерської діяльності у сфері музичного мистецтва" [7, с. 3].

Актуальність. Враховуючи складнощі, що існують на сучасному мистецькому ринку праці, швидкість та непередбачуваність змін, що відбуваються на теренах початкової та середньої музично-мистецької освіти, попередні уявлення про систему фахової підготовки викладачів мистецьких дисциплін виглядають застарілими. Тільки нові концептуальні засади, а саме дотримання сучасних методологічних підходів у системі навчання магістрантів музичного мистецтва, стануть запорукою продуктивної підготовки високопрофесійних фахівців. Саме такі завдання має виконувати програма магістерської підготовки на мистецьких факультетах вищих навчальних закладів спеціальності 025 "Музичне мистецтво", що готують хороших диригентів – майбутніх викладачів хороших дисциплін, і цей аспект нашого дослідження доводить його актуальність.

Метою статті є розкриття специфіки сучасних методологічних підходів у процесі фахової підготовки магістрантів музичного мистецтва за спеціалізацією "Хоровий диригент".

Аналіз сучасних досліджень і публікацій доводить, що проблема становлення професіоналізму та професійної майстерності у сфері музичного виконавства та педагогіки різнобічно висвітлювалася у працях українських науковців, які здійснюють наукові розвідки у царині диригентсько-хорової педагогіки та мистецтвознавства: О. Андрейко, В. Білоус, В. Гусака, М. Давидова, А. Козир, П. Ковалика, Л. Лабінцевої, А. Мартинюка, Т. Пляченко, А. Растригіної, Ю. Пучко-Колесник, О. Рудницької, Н. Селезневої та інших.

Разом із тим питання формування професійної майстерності майбутніх викладачів диригентсько-хорових дисциплін шляхом упровадження окремих сучасних методологічних підходів у процес фахової диригентсько-хорової підготовки магістрантів не були розглянуті в існуючій літературі, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Професійна майстерність є характеристикою фахівця, яка проявляється у високому рівні інтелектуального, практично-діяльнісного розвитку, психологічній зрілості індивідуума, готовності до інваріантного виконання творчих завдань високого рівня складності, що забезпечує успіх та продуктивний стабільний результат фахової діяльності особистості у певній професійній галузі. Найбільш переконливим, на наш погляд, є визначення професійної майстерності у галузі музичної педагогіки професором А. В. Козир: "Діяльність професіонала-майстра визначає: професійна спрямованість, індивідуально-творчий характер, оптимальність у виборі засобів. Процес оволодіння основами майстерності передбачає чітке уявлення мети кожного конкретного заняття, оптимальне визначення завдань, творчий пошук ефективних шляхів, форм, методів та засобів їх вирішення. При цьому важливим є чітке визначення співвідношення основної мети діяльності з постійним вирішенням конкретних технічних завдань" [3, с. 29].

У процесі магістерської підготовки хорових диригентів сформованість високого рівня професійної майстерності є кінцевою метою навчання і може розглядатися як компетентісна зрілість випускника, який, окрім ґрунтового володіння комплексом хормейстерських та диригентсько-педагогічних знань, умінь та навичок, виявляє здатність до креативного рівня розв'язання завдань нестандартного змісту у непрогнозованих, мінливих умовах здійснення професійної діяльності.

Професійна майстерність майбутнього викладача хорових дисциплін – випускника магістратури є безперервно удосконалюваним видом фахової реалізації, для якого характерний творчо-інноваційний рівень здійснення аналітичних, інтерпретаційних, вербальних, мануальних та організаційних дій у процесі диригентсько-педагогічної, хормейстерсько-репетиційної та концертно-просвітницької діяльності. Зазначимо, що вагомими показниками професійної майстерності випускника диригентсько-хорової магістратури має стати: інтелектуальність диригента-хормейстера, його стійка світоглядна та громадянська позиція, морально-етична зрілість, самостійність, самобутність, творче ставлення до усіх форм хормейстерського самовираження, культура музикування та спілкування, високі індекси результативності у педагогічній та виконавській сферах.

Визначивши, що засадничим принципом диригентсько-хорової педагогіки має бути системний підхід до організації та змісту навчання, ми розглядаємо необхідність дотримання системи окремих сучасних методологічних підходів у навчально-виховному процесі з метою формування професійної майстерності хорових диригентів, що дозволить конкретизувати проблемно-цільові аспекти магістерської ланки диригентської освіти, обумовити засоби суб'єкт-суб'єктної взаємодії, розробити стратегію навчального процесу, націлену на вирішення зазначених проблем, а також дослідити механізми модернізації диригентсько-хорової підготовки магістрантів. Причому термін "дотримання" у даному контексті передбачає синтез різноманітних форм та методів організації навчального процесу у диригентській магістратурі – історично адаптованих та таких, що відповідають вимогам сучасної диригентсько-хорової педагогіки.

Система сучасних методологічних підходів у фаховій диригентсько-хоровій підготовці являє собою складний цілісний феномен, який базується на традиційних дидактичних засадах і разом із тим динамічно перетворюється, асимілює інноваційні педагогічні технології, результати педагогічних досліджень, а також актуальні мистецькі практики національної та світової хорової культури. Беручи до уваги мету магістерської підготовки хорових диригентів – формування професійної майстерності майбутнього викладача хорових дисциплін, можна визначити певну систему важливих методологічних підходів, дотримання яких у процесі диригентсько-хорового навчання магістрантів стане інструментом досягнення поставленої мети.

Специфіка диригентсько-хорової підготовки магістрантів є детермінантою класифікації певні низки сучасних методологічних підходів, які можна обґрунтувати і дослідити їх значення у процесі формування професійної майстерності хорового диригента: це особистісно-діяльнісний, полісуб'єктний, етнопедагогічний та синергетичний підходи. Сутність та особливості кожного окремого підходу, цілісність функціонування підходів як системи та прогнозований кінцевий результат процесу магістерської підготовки хорових диригентів ми спробуємо висвітлити у даному дослідженні.

Особистісно-діяльнісний підхід у формуванні професійної майстерності хорових диригентів у процесі магістерської підготовки ми розглядаємо у трьох аспектах: індивідуальність природної обдарованості, самореалізація у професійній діяльності, налаштованість на творчість та успіх.

Індивідуальність природної обдарованості хорового диригента-магістранта включає комплекс особистісних якостей та здібностей, розвинених у період навчання на бакалавраті, які є передумовою професійного становлення і, разом із тим підлягають фаховому удосконаленню. Це, насамперед яскравий поставлений співацький голос, розвинений вокальний слух, гостре відчуття метро-ритмічної пульсації музики, здатність до внутрішньо-слухової орієнтації у хоровій фактурі, вільний та технічно мобільний мануальний апарат, психологічна стійкість та фізична витривалість, високі волюві та сугестивні характеристики.

Самореалізація у професійній діяльності хорового диригента – магістранта проявляється у розумінні необхідності здійснення хормейстерської та диригентсько-педагогічної діяльності протягом життя, конструктивному баченні перспектив особистого професійного руху; тяжінні до безперервного пізнання об'єктів та явищ хорового мистецтва; потреба у постійному технічному самовдосконаленні, інтелектуальному саморозвитку та різнобічному втіленні свого природного хормейстерського потенціалу.

Налаштованість на творчість та успіх хорового диригента-магістранта ми вбачаємо у діяльності того, хто навчається, спрямованої на виконання нових, не знаних раніше зразків хорового мистецтва, створення власних концепцій диригентської інтерпретації, власні прояви художньо-асоціативного мислення для втілення оригінального кінцевого продукту хорового виконавства, прагнення до позитивних наслідків хормейстерсько-пошукової роботи, високих досягнень в умовах навчальної конкурентності та схвального визнання отриманих виконавських результатів диригентсько-викладацькою спільнотою.

Полісуб'єктний підхід у формуванні професійної майстерності магістрантів – хорових диригентів полягає в особливостях взаємовідносин між учасниками навчального і творчого процесу, де майбутній хоровий диригент є одночасно і суб'єктом і результатом взаємодії, яка проявляється у таких формах діалогічних комунікацій, як "викладач хорових дисциплін – магістрант-хормейстер" та "магістрант-хормейстер – хор".

Суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини є особливим типом взаємодії між викладачем хорових дисциплін і магістрантом-хормейстером і виступають: у формі інформаційної комунікації (передача знань з теорії та історії хорового мистецтва), як обмін мануальними діями (педагогічна демонстрація і відповідне відтворення магістранта), як пошуково-творче спілкування (зіставлення та порівняння інтерпретаторських засобів).

Робота магістранта-хормейстера з навчальним хором є особливістю саме диригентсько-хорової підготовки (на відміну від суто індивідуальної підготовки магістрантів у класі фортепіано та сольного співу). У цій площині відбувається взаємодія між магістрантом-хормейстером та навчальним хором: репетиційний хоровий практикум як засіб адаптації власних хормейстерських умінь – художньо-вербальних, аналітико-проектувальних, конструктивних, сугестивних; концертно-просвітницька діяльність, у межах якої відбувається становлення особистісної психологічної стійкості, артистичної майстерності, творчого самовираження майбутнього хормейстера в умовах колективного виконавства; державна атестація випускника магістратури – диригування і робота з хором є можливістю продемонструвати

власний фаховий потенціал – комплементарність хорознавського, музично-теоретичного, психолого-педагогічного понятійно-термінологічного апарату, мануальну техніку та вокально-слухову діагностику, управлінську волюву харизму у втіленні індивідуальної художньої інтерпретації засобами хорового співу.

Отже, впровадження полісуб'єктного підходу як чинника формування професійної майстерності майбутнього викладача хорових дисциплін ми визначаємо як цілісну динамічну форму взаємодії, у межах якої реалізується єдність індивідуального саморозвитку і колективного взаєморозвитку, творча активність та прогресивні перетворення навколишнього середовища і, власне, суб'єктів диригентсько-хорового педагогічного процесу.

Етнопедагогічний підхід у ході диригентсько-хорової підготовки магістрантів ми впроваджуємо на засадах традицій українського хорового мистецтва – це впливає на особистість того, хто навчається, у становленні його національної самосвідомості, самоідентичності, переконливої національно-патріотичної позиції.

Етнопедагогічний підхід у проектуванні й організації навчального процесу відбивається у змісті навчальних програм з основних хорових дисциплін магістерської підготовки хорових диригентів: перевага надається високохудожнім зразкам української духовної музики, хоровим п'єсам високого рівня складності, фрагментам опер і кантатно-ораторіальних форм композиторів класиків та сучасних авторів. Особлива увага приділяється творам українського народнопісенного мистецтва як в автентичному вигляді, так і у класичних обробках, які відбивають світогляд українського народу, систему його морально-етичних та духовно-естетичних цінностей. На матеріалі українських хорових творів магістрант – майбутній викладач хорових дисциплін пізнає історію національної хорової культури, жанрову різноманітність хорової творчості, прийоми техніки хорового письма, інтонаційно-виражальні засоби звукового втілення хорової фактури, яка увібрала в себе багатство вокально-тембрової палітри національної школи академічного хорового співу.

Іншим аспектом реалізації етнопедагогічного підходу, який відповідає євроінтеграційним процесам в Україні, ми вважаємо залучення магістрантів – майбутніх викладачів хорових дисциплін, у складі хорового колективу, до культуротворчих євроінтеграційних проектів шляхом їхньої участі у міжнародних хорових конкурсах, фестивалях, майстер-класах та інших міждержавних мистецьких акціях. Таким чином розв'язується педагогічне завдання з виховання культури міжнаціонального спілкування, формується дійова внутрішня та зовнішня мотивація хорового диригента до засвоєння художніх цінностей хорового мистецтва різних європейських етнічних груп, відбувається запозичення суб'єктом навчання іншонаціональних сучасних вокально-хорових технологій та асиміляція отриманої інформації з накопиченими знаннями у галузі національного хорового виконавства. Означені чинники впливають на процес формування професійної майстерності хорового диригента, який в умовах подієвого середовища функціонування хорового колективу набуває знань та досвіду організації міжнародних хорових практик, долучається до аналізу та зіставлення національних та міжетнічних хорових традицій, як творча особистість – стає дієвим компонентом емоційно-ціннісних форм поліетнічних хорових комунікацій.

Синергетичний підхід є сучасним методологічним напрямом у педагогіці вищої школи та базується на загальнофілософській теорії наукового пізнання. Впровадження такого підходу у процес навчання магістрантів – хорових диригентів є вагомим показником модернізації диригентсько-хорової підготовки і цілеспрямованим засобом розвитку алгоритмів самоосвіти, самоорганізації, самоуправління особистості того, хто навчається. Концептуальна інновація питання самоорганізації особистості майбутнього викладача хорових дисциплін полягає в моделюванні навчального процесу таким чином, щоб його кінцевого результату було досягнуто за рахунок як використання зовнішніх інформаційних потоків, так і за рахунок внутрішніх можливостей особистості магістранта, його інтелектуально-практичного та творчого досвіду, що дозволить вирішити актуальну проблему суперечності між потребою особистісно орієнтованого навчання хорового диригента та відсутністю технології її втілення.

Ми вбачаємо, що ефективність упровадження синергетичного підходу у процес диригентсько-хорової підготовки магістрантів має базуватися на основних категоріях синергетики: самоактуалізації, відкритості, атракторності.

Самоактуалізація майбутнього хормейстера, викладача хорових дисциплін виявляється у психологічному самовизначенні перспектив свого фахового призначення, стійкій вмотивованості до пізнання процесів та явищ, які відбивають історію становлення та розвитку хорового мистецтва, ініціативності та творчої активності у дієвих формах професійної самореалізації: бажанні виконувати репертуар підвищеного рівня складності у класі хорового диригування, можливості пропонувати свої виконавські трактування в інтерпретації об'єктів хорової музики, а також прагненні до самостійного здійснення хормейстерської практики.

Відкритість виявляється у створенні таких умов хормейстерсько-педагогічної діяльності магістранта, у структурі яких переважають публічні форми творчої реалізації, а саме: демонстрації індивідуальних диригентських досягнень на відкритих академічних виступах і майстер-класах, проведення педагогічної практики з постановки диригентського апарату у присутності представників педагогічного колективу та студентства, ведення практичних занять з хором, виступи як диригента навчального хору у межах підсумкової, державної атестації та у концертно-просвітницьких проектах.

Атракторність у процесі магістерської підготовки хорових диригентів ми вважаємо визначником усього освітнього процесу: мета навчання, якість його кінцевого результату, перспективне бачення компетентнісного образу майбутнього диригента-хормейстера організують та продукують аспекти індивідуальної стратегії формування професійної майстерності хормейстера, яка має базуватися на асиміляції та присвоєнні інтегрованого комплексу знань з історії, теорії та практики хорового виконавства, музичної теорії, вокалу та фортепіано, педагогіки, психології, етики та естетики, здобутих на попередніх етапах навчання.

Ми передбачаємо, що система сучасних методологічних підходів, що розглянуті вище, уможливить модернізацію процесу фахової диригентсько-хорової підготовки майбутніх викладачів хорових дисциплін та стане об'єктивно новим засобом формування професійної майстерності хорових диригентів в умовах магістерської підготовки.

Ми стверджуємо, що запропонована концепція впровадження методологічних підходів у процес становлення професійної майстерності диригента-хормейстера має визначатися як цілісна система, що базується на загальнопедагогічних принципах, які відбивають залежність процесу формування професійної майстерності у ході магістерської підготовки диригентів-хормейстерів від мети, яка має бути досягнена у результаті навчання, а саме: принцип професійної доцільності (створення репертуарних програм, методів та форм організації індивідуальної та колективної роботи майбутнього диригента-хормейстера, визначення алгоритмів проведення хормейстерської та педагогічної практики, що у цілому має відповідати досягненню кінцевої мети навчання); принцип природовідповідності (індивідуальні характеристики, особистісні можливості та запити, фахова самоосвіта та самовиховання хорового диригента); принцип цілісності (впорядкованість, єдність та взаємозв'язок усіх навчальних дисциплін магістерської програми з підготовки хорових диригентів); принцип гуманізації (повага до творчої позиції майбутнього диригента-хормейстера, до його суб'єктивного бачення мети професійної самореалізації); принцип демократизації (можливість свободи шляхів саморозвитку, саморегуляції диригента-магістранта, а також його самовизначення у питаннях творчої інтерпретації виконавських та практично-педагогічних завдань); принцип культуродоцільності (залучення майбутнього диригента-хормейстера до активної участі у всіх мистецьких проектах, що формують культурне середовище вищого навчального закладу).

Висновки. Отже, проведене дослідження з впровадження системи сучасних методологічних підходів у навчальний процес магістерської програми з фахової підготовки хорових диригентів можна розглядати як інноваційну концепцію диригентсько-хорової підготовки, яка, базуючись на загальнопедагогічних принципах, вбирає у себе новітні наукові ідеї та технологічні засоби і виступає як нова парадигма дири-

гентсько-хорової педагогіки та, як наслідок, стає чинником формування професійної майстерності майбутніх викладачів хорових дисциплін. Подальші наукові розвідки у цьому напрямку ми вбачаємо у більш детальному та конструктивному вивченні окремих методологічних підходів в організації навчально-виховного процесу з підготовки магістрантів музичного мистецтва за спеціалізацією "Хоровий диригент".

Література

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Жигір В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально-освітній школах*: зб. наук. пр. / ред. Т. І. Сущенко та ін. Запоріжжя: КПУ, 2016. Вип. 48 (101). С. 107–115.
3. Закон України "Про вищу освіту" *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37–38, ст. 2004): розділ 1, п. 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1556-18>.
4. Козир А.В. Професійна майстерність вчителя музики: структура та зміст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: "Педагогіка". Вип. 1. Тернопіль: ТНПУ, 2005. С. 28–35.
5. Мартинюк А. К. Диригентсько-хорова освіта в музичній культурі України другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтв.: 17.00.01 / Харк. держ. акад. культури. Харків, 2001. 22 с.
6. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Віктора Огнев'юка, Світлани Сисоєвої. Київ: ТОВ "Видавниче підприємство "Едельвейс", 2013. 460 с.
7. Пляченко Т. М. Системно-синергетичні особливості оркестрово-ансамблевої підготовки майбутнього вчителя музики. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. № 1–2. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. С. 138–142.
8. Проект стандарту першого рівня вищої освіти з галузі знань 02 "Культура і мистецтво" зі спеціальності 025 "Музичне мистецтво". Видання офіційне МОН України, Київ, 2017. 11 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti>. – Назва з екрана.